

המקרא במבט היסטורי והתנחלות הישראלית בארץ כנען

יואל בן נון

האסכולה ההיסטורית בפרשנות המקרא נדחתה שוב מפני מתנגדיה הקלאסיים מחד ומפני זרמי תודעה פוסט-מודרניים מאידך. במאמר זה, ברצוני להתרכז בקריאה היסטורית של המקרא ושל נתוני הארכאולוגיה מן המאה הי"ג והי"ב לפנה"ס, ולבחון את מידת ההתאמה שניתן להגיע אליה כיום.

אשתדל בכל כוחי להתעלם מכל המניעים הציבוריים, הפוליטיים, הפסיכולוגיים והאידיאולוגיים של הנושא, ומכל צדדיו של הוויכוח הציבורי שחורגים מתחום הדיון המחקרי האקדמי. ברצוני להדגיש כי מתנגדי האסכולה ההיסטורית בפרשנות המקרא נכשלים לדעתי בטעות מתודולוגית בסיסית, בהניחם, שיש בידינו 'תמונה כללית' מספקת של הממצאים, ולפיכך, היעדר ממצאים או תעודות מהווה ראיה מוצקה. לדעתי, ברור לגמרי, שאין בידינו אפילו חמשה אחוזים מכל מה שנכתב בימי קדם, רק חלק קטן מהאתרים הרלבנטיים נחפר, יש עדיין ספקות בכרונולוגיה ובזיהוי אתרים, וממצאים רבים הם אקראיים ממש. להלן שלוש דוגמאות:

א. בתעודה מאללח מן המאה הי"ז לפנה"ס¹, נזכרה מנת מספוא אחת לגמל. לפנינו תעודה כתובה מאזור שהיה קרוב לדרך הראשית מארם נהריים אל ארץ כנען, והתקופה תואמת לימי האבות שבספר בראשית.

יש חוקרים, שרואים בכך אישור לביות גמלים **במספרים קטנים** בתקופת הברונזה התיכונה, בהתאמה לספר בראשית², ויש חוקרים שטוענים כי תעודה בודדת מתוך אלפי תעודות אינה מספקת, ואינה מוכיחה דבר³. לדעתי, אין לנו

¹ W.Y. Wiseman, 'Ration Lists from Alalakh VII', JCS, 8(1959), p.29, line 59

² ראו י"מ גרינץ, ייחודו וקדמותו של ספר בראשית, ירושלים תשמ"ג עמ' 15-18, ובפרט עמ' 17 הערה 32.

³ שיחה בעל פה עם פרופ' עמיחי מזר. וראו למשל נ' נאמן, ' פרשת כיבוש הארץ בספר יהושע ובמציאות ההיסטורית', נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה, ירושלים 1990, עמ' 287. גם שאר טיעוניו שם (עמ' 286-288) אינם מבוססים כלל או מבוססים על טעות פרשנית למשל, באר שבע של

'תמונה כוללת', ואי אפשר לקבוע אם זו תעודה בודדת, או משקפת מצב. לפיכך, הטענות הידועות על האנכרוניזם של הגמל בספר בראשית אינן מבוססות⁴, ואף ו"פ אולברייט תיקן את השקפתו הראשונה במקצת. במהדורה העברית של ספרו 'מתקופת האבן ועד הנצרות': 'כללו של דבר, ביותר הממשי של הגמל לא קדם לסוף ימי הברונזה, אף על פי שביות חלקי וספורדי אפשר שמצוי היה כבר כמה מאות שנים לפני כן (עמ' 96).

ב. במשך שנים רבות לימדנו את עיר דוד בירושלים על הממצאים שהיו ידועים מפיר וורן, מתעלת השילוח, מנקבת השילוח,⁵ ומחפירותיהם של קתלין קניון ו'י' שילה. אלפי מרצים, מורים ומדריכים לימדו רבבות תלמידים ומטיילים כיצד מערכת פיר וורן הובילה אל הפיר האנכי ששימש לשאיבת מים אל תוך העיר. איש לא ידע על השלב הקדום של המפעל, שהוביל לשער גדול מעל למעיין ולברכה הגדולה שהיתה צמודה לשער. כל זה נתגלה עכשיו, כאשר התאפשרה חפירת הצלה בבית המעיין בעיר דוד. רוני רייך, שחפר שם מטעם רשות העתיקות,⁶ חשף את השער הקדום ואת הברכה, ועכשיו כולנו צריכים ללמוד מחדש, להבין ולחבר דבר לדבר. - ומה היה קורה לולא התאפשרה החפירה הזאת? - היינו ממשיכים ללמד בביטחון עצמי גמור דברים שאולי אינם נכונים, רק מפני שהם התקבלו על דעתנו, ולא נתגלה הממצא שיפריך אותם. ועכשיו — שוב אנו עדים למסקנות

האבות וערד של התורה (י' הכנעני מלך ערד ישב הנגב' במדבר כ"א א) היו מקומות מפגש של שבטים נודדים, דהיינו של יושבי הנגב, ולא ערים מבוצרות.

W.F. Albright, From the stone Age to Christianity, 1940, pp.107,120; idem, The Archaeology of Palestine, ⁴ Harmondsworth 1949, pp. 205-207

⁵ ראו א' דה-גרוט, 'מפעלי המים לירושלים בימי בית ראשון', ד' עמית ור' גונן (עורכים) ירושלים בימי בית ראשון (עידן, 15), ירושלים 1990, עמ' 124-134; ומנגד, ד' אוסישקין, מפעלי המים של ירושלים בימי חזקיהו, קתדרה, 70 עמ' 3-28.

⁶ חדשות ארכיאולוגיות, 108 (1998), עמ' 7-136; 109 (1999), עמ' 116-118. וראו חידושים בחקר ירושלים, בר אילן ויד בן-צבי, הכנס החמישי, רמת גן תש"ס, עמ' 6-14, והכנס השישי, רמת גן תשס"א, עמ' 5-8.

כוללות ובטוחות על היעדר ממצאים מימי דוד ושלמה — והרי איש אינו יודע מה עוד טמון מתחת לבתים אחרים, שלא נחפרו. קצת יותר ענווה וספקנות לא יזיקו לאיש.

ג. סקר הר מנשה⁷ בראשותו של אדם זרטל חשף אלפי אתרים שלא היו ידועים עד כה, וביניהם מאות אתרי התנחלות מהמאה ה"ג עד ה"א לפנה"ס, אשר יכולים לשפוך אור חדש על פרשת ההתנחלות כולה. תוצאה זו התאפשרה בזכותו של ארכאולוג חרוץ, שסרק במשך 22 שנה את כל המרחב כולו, ולא הסתפק במודלים סטטיסטיים על בסיס מדגמי. המסכנות והאומדנות של ישראל פינקלשטיין⁸ בספרו על ההתנחלות התבססו על מידע חלקי ועל תמונה כוללת שאיננה שלמה

המקרא מדייק: גם בפרטים!

1. שרוחן

ביהושע יט ו, ברשימת ערי שבט שמעון מופיעה העיר 'שרוחן', בסיום הרשימה הראשונה המונה 13 ערים. לרשימה זו שתי מקבילות: האחת בספר יהושע עצמו, בנחלת שמעון המובלעת בתוך נחלת יהודה ושם מופיעה 'שלחים' במקום 'שרוחן' (יהושע טו לב)⁹ והאחרת בדברי הימים, בנחלת שמעון מופיעה 'שערים' (דברי הימים א, ד לא).

⁷ א' זרטל, סקר הר מנשה, א: קער שכם, תל-אביב-חיפה 1992; הנ"ל, סקר הר מנשה, ב: העמקים המזרחיים וספר המדבר, תל-אביב-חיפה 1996; א' זרטל וני מרקס, סקר הר מנשה, ג: מנחל עירון לנחל שכם, תל-אביב-חיפה 2000.

⁸ י' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב 1986, עמ' 317-294

⁹ לעניין היחס בין השמות שרוחן, שלחים ושערים ולגבי זיהוי המקומות ראו אצל: w.f. Albright, JPOS 4 (1929), BASOR 33 (1924), אולם ז' קלאי סבור, ששלושת השמות משקפים שלושה שלבים בנחלת שמעון, ראו הנ"ל, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 9-298, וכך עמ' 286, הערה 15.

על רקע הקרבה למצרים אפשר להסביר את חילופי האותיות למ"ד-רי"ש או עי"ן-חי"ת,¹⁰ אך בכל זאת רבים תמהים שמא מסורת רופפת לפנינו. ואכן, תרגום השבעים גורס 'שדיהן' במקום 'שרוחן' (למערכת — להשלים יוונית) (בחילוף ברור של רי"ש בדל"ת) ומעיד בכך שבימי בית שני לא ידעו דבר על עיר בשם 'שרוחן'.¹¹ מספר עדויות מצריות ברורות על עיר חשובה מבוצרת בשם 'שרוחן'¹² בדרום-מערבה של ארץ כנען, שכנעו חוקרים רבים¹³ בדיוקו של המקרא. יעחמס הראשון, ראשון פרעוני השושלת השמונה עשרה, אשר גירש את 'מלכי הזרים' (ההיקסוס) ממצרים, צר על 'שרוחן' שלוש שנים (!) עד שכבשה בדרכו לכיבושים נרחבים בכנען. תחותימס השלישי, גדול הכובשים הפרעונים בשושלת זו ואולי בכלל, החזיק חיל מצב ב'שרוחן' בשעה שכל בני הארץ מיוֹרָה ועד קצה הארץ, מרדו בשלטונו של פרעה. לאחרונה נזכרה העיר ברשימת מסע שישק בשינוי קל של הסיומת (מסימן שמייצג ח לסימן שמייצג ח , סיומת שמתאימה מאד ל'שלחים' השם העברי), ואיזכור זה מפריך את הניסיון¹⁴ לזהות את 'שרוחן' שבמקורות המצריים עם תל אל-עג'ול, על חוף הים מדרום לעזה, שהיה רחוק מאוד מנחלת שמעון המקראית. תל אל-עג'ול חרב במאה ה"ב לפנה"ס, ולא היה מיושב בימי שישק.

¹⁰ למ"ד שמית נרשמת במצרית בתקופות אלו רי"ש, ראו: W. F. Albright, 'The Vocalization of the Egyptian Syllabic Orthography', *American Oriental Society*, p. 47. פירוש השם 'שרוחן' במצרית הוא 'אחו של סוף', מובן הקרוב לזה של 'שלחים' העברי. ייתכן מאוד, שהשם 'שרוחן' = 'שרוחן' הוא גלגול מצרי של 'שלחים' במובן ההולם עיר הסמוכה למקור מים מלא צמחי סוף. תודתי לד"ר יואל אליצור על הערה זו.

¹¹ תרגום השבעים עשוי להמיר צורות מקראיות נדירות ובלתי ידועות, בביטוי 'הגיוני'. על שיבושים כאלה ראו ע"צ מלמד וז' קלאי, שם, עמ' 298, הערה 45.

¹² S. Ahituv, *Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents*, Jerusalem 1984, pp. 171-173; J. B. Pritchard, *ANET*, Princeton 1955, pp. 233-234

¹³ ראו קלאי, שם, עמ' 286, הערה 15.

¹⁴ ראו א' קמפינסקי, (1974) I.E.G.

אולברייט זיהה את 'שרוחן' בתל אל-פרעה הדרומי-מערבי על גדתו המערבית של נחל בשור, והזיהו נתקבל במפות הרשמיות. אפשר לדעתי ואף רצוי לפקפק בזיהוי, על אף גדולתו של אולברייט, אולם התעודות המצריות מאפשרות לקבוע דיוק מראי גם בפרטים, ודווקא בשם מוזר שנראה תמוה לקורא שכלתן, בימי בית שני כמו בימינו. לולי נמצאו תעודות מצריות אלה, הייתה מתייצבת מקהלה רחבה בקול אחד נגד "השיבוש הידוע - שרוחן", ומעלה על נס את נוסחת השבעים. למרבה הצער יש פסוקים רבים שלא נמצאו להם תעודות חיצוניות, ורק קומץ מלומדים וחוקרים מאמין בנכונותם.

2. דביר

העיר המקראית דביר, עיר חשובה בדרום הארץ (יהושע י לח-לט). מסופר עליה כי עתניאל בן קנז לכד אותה (שופטים א יא-יג), וקיבל לאשה את בתו של פֶּלֶב בן יפונה, מנהיגם של בני יהודה (יהושע יד ו-יד). הסיפורים מעצימים את חשיבותה של דביר. אולברייט זיהה אותה עם תל בית מירסים,¹⁵ התל המרשים בקצה הדרומי של שפלת יהודה למרגלות הרי חברון, תל שהוא עצמו חפר, והפך אותו לדגם קלאסי ללימוד הארכאולוגיה של ארץ-ישראל. העובדה שדביר נזכרת במקרא עם ערי יהודה בהר ולא בשפלה (יהושע טו מט), לא נראתה בעייתית בעיני אולברייט שהרי מדובר בגבול השפלה וההר. בסך הכול, תמך אולברייט בגישה המתייחסת למקרא כאל מקור היסטורי נאמן ו'אי דיוק קל' לא יכול להעיב על כך.

והנה בסקר תשכ"ח (1968) זוהתה דביר מחדש בח'רבת רבוד,¹⁶ מדרום לחברון במקום המתאים בדיוק לתיאור המקראי, קרוב לנגב המקראי בדרום הר חברון. זהו אחד התלים הגדולים והמוגנים ביותר בהר, שכן נחל חברון מקיף אותו

¹⁵ W. F. Albright, *BASOR* 47 (1932), *AASOR* 21-22 (1943). וראו קלאי (נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז), עמ' 324-326.

¹⁶ על פי הצעתו המקורית של גאלינג, ראו מ' כוכבי, חפירות ומחקרים (ספר ש' ייבין), תל אביב תשל"ג, עמ' 49-76; י' ידין, ארץ ישראל יג (תשל"ז), עמ' 91. סקר תשכ"ח (1968) ביהודה, נערך בראשותו של מ' כוכבי.

משלושה צדדים וכתוצאה מכך, יש בו מתלולים חריפים, דבר שהקשה כל כך על כיבוש המקום (שופטים א יא-טו). החפירה החלקית במקום איששה את הזיהוי, כך שניתן לקבוע שהשם דביר נשתמר בח'רבת רבוד בשיכול אותיות. המקרא נתן בידינו תיאור מדויק. תל בית מירסים נותרה ללא זיהוי הולם.

3. גת

גת הייתה אחת מ'חמשת סרני פלשתים' (יהושע יג ג) ותפסה מקום מרכזי בעימות הגדול של הפלשתים עם יהודה וישראל בימי שאול ודוד, עד לניצחונו המכריע של דוד (שמואל ב, ח א; דברי הימים א, יח א). על פי התיאור הגיאוגרפי של בריחת הפלשתים מעמק האלה (שמואל א, יז נב), צריכה גת להימצא ממערב לעזקה, לשוכה ולעמק האלה, ואכן זיהו אותה כבר בראשית המחקר בתל צפית.¹⁷ אולם היגיון מרחבי שנשען על סברות בביטחון מופרז, הביא לזיהוי 'גת' עם תל ערני, תל גדול מאוד על הדרך מלכיש אל פלשת. בעקבות הזיהוי המוטעה צמחה לה (באישור ועדת השמות) קריית גת כעיר ואם בישראל, כשם שהזיהוי המוטעה של דביר הוליד בשפלה הדרומית קיבוץ בשם זה. רק כאשר התברר שאין בתל ערני כל שכבות יישוב מתקופת ההתנחלות והשופטים, ולכן אין שם עיר פלשתית, חזרו לזהות את גת בתל צפית. החפירות בשנים האחרונות מחזקות את הזיהוי, שנחשב כיום מקובל על הכול.

הבעיות

1. העי

שלושה מקרים אלה שמראים דיוק מקראי שהוכח (ויש עוד), צריכים לעורר מחשבה שנייה אצל השוללים את היסוד הריאלי-היסטורי בסיפור העי, והרואים בו סיפור אטיולוגי, אגדה מאוחרת (מסוף ימי בית ראשון) ש'הולבשה' על תל נישא ובולט. כל זה נובע רק מכישלון המאמץ למצוא את העי של המקרא בח'רבת א-תל, הסמוכה לביתין = בית אל מדרום-מזרח ('בית-אל מים והעי מקדם', בראשית יב

¹⁷ ראו ערך 'תל צפית', 'תל ערני', אנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים

ח). אבל לדעתי, אין כל בעיה בסיפור 'העי' בספר יהושע, זולת זיהויה המוטעה.¹⁸ ח'רבת א-תל, עיר מתקופת הברונזה הקדומה לא הייתה קיימת כלל בימי האבות ובימי יהושע ולכן איננה 'העי'. ייתכן שהיא 'בית און' (שהעי נמצאת בקרבתה) כפי שהציע כבר י"מ גרינץ. בתקופת הברונזה התיכונה זז המרכז העירוני באזור כשני ק"מ מערבה לבית אל (ביתין), כפי שקרה במקומות רבים בארץ. יש הסבורים ש'העי אשר עם בית און' מקדם לבית אל' (יהושע ז ב) נמצאת לפיכך, מתחת לעיירה 'דיר-דיבואן' או בח'רבת חיאן הסמוכה, אולם לדעתי, ספק אם יש שם שרידי עיר בצורה.

במאמרי 'פתרון חדש לזיהוי העי'¹⁹, הצעתי לפרש את הסמיכות של שתי הערים במקרא כסמיכות של המרחבים החקלאיים שמסביב לשתי הערים ולזהות את העי בח'רבת מרג'מה ליד מקור מים חשוב (עין סמיה) וליד דרך חשובה, דרך הספר המזרחית. על פי עדות הכתוב, בין תחום העי לבין תחום בית אל מתנשא הר בולט 'ויעתק משם ההרה' (בראשית יב ח) שהוא לדעתי הר בעל חצור. בחפירה שנערכה בח'רבת מרג'מה נמצאה עיר מבצר ישראלית מימי המלוכה, אולם בחתך שנחפר בחומה הדרומית נמצאה שכבת יישוב מתקופת הברונזה המאוחרת.²⁰

2. יריחו

¹⁸ לסקירה מקיפה על גלגולי החיפוש והזיהוי של העי ראו י"מ גרינץ, 'העי אשר עם בית און', הנ"ל, מוצאי דורות, ירושלים תשכ"ט, עמ' 278-289. לזיהוי חליפי ראו יי בן נוו, "בא על עית": פתרון חדש לזיהוי העי, מחקרי יהודה ושומרון-אריאל, הכנס השני, תשנ"ב, עמ' 278-289.

¹⁹ יי בן נוו, "בא על עית": פתרון חדש לזיהוי העי, מחקרי יהודה ושומרון-אריאל, הכנס השני, תשנ"ב, עמ' 289 – 278.

²⁰ ע' מזר, 'ביצורי העיר הישראלית בח'רבת מרג'מה שבהרי אפרים', ארץ ישראל, כג (תשנ"ב), עמ' 174-193.

יריחו היא כמובן אחד ממוקדי הפולמוס על ספר יהושע, ועל זיקתו לממצא הארכאולוגי, מכיוון שלא נמצאו חומות מובהקות מתקופת הברונזה המאוחרת, וחסרה, לפיכך, העדות המרכזית לסיפור המקראי על כיבוש הארץ. אמנם, בניגוד למה שרגילים לומר לעתים קרובות, חובה לציין שתל יריחו היה **מיושב** בתקופת הברונזה המאוחרת, לפחות במאה הארבע עשרה לפסה"נ, כפי שכבר הראה ג' גרסטנג,²¹ בשעתו.

אין כל מניעה להניח שהחומות האדירות מסוף הברונזה התיכונה המשיכו לשמש גם בתקופת הברונזה המאוחרת כביצור של העיר, תוך כדי תיקונים, תוספות ולשיפוצים. כך היה בתל שכם. בתל חצור, נעשה שימוש בסוללה ובביצור המסיבי שאפיין את תקופת הברונזה התיכונה גם בתקופת הברונזה המאוחרת. וכך סבר גם יגאל ידין²² גם לגבי יריחו.

פ' ביאנקובסקי, ארכאולוג מהמוזיאון הבריטי, שכתב לאחרונה עבודת דוקטורט על יריחו בתקופת הברונזה המאוחרת²³ ובדק בעיקר את חפירתו של גרסטנג, קבע את סופה של יריחו הכנענית לסוף המאה הארבע עשרה או לתחילת המאה השלוש עשרה לפנה"ס, מועד שעל פי כל הממצאים האחרים קרוב לראשית ההתנחלות.

ויש להוסיף: עיר כה מרכזית וחשובה, ליד מקור המים השופע ביותר בכל בקעת הירדן, נעזבה לחלוטין ולא הוקמה מחדש בתקופת הברזל, פרט לניסיון קלוש, שהניב בתים אחדים מהמאה הח' לפנה"ס, ניסיון שעולה בבירור מהעדות במקרא (מלכים א, טז לד) ומהממצא הארכאולוגי גם יחד. לכן גם שלטו בה העזובה והסחף בפרט בראש התל²⁴. האם אין דברים אלה מעידים בעקיפין על החרם שנגזר על יריחו, משום שסימלה בעיני בני ישראל את תרבות כנען כולה?

²¹ J. Garstang, *The Story of Jericho*, London 1948

²² ראו יי ידין, הארכיאולוגיה של ארץ ישראל.

²³ P. Bienkowski, *Jericho in the Late Bronze Age*, Worminster 1986

תודתי נתונה לד"ר יי מייטליס על ההפניה לעבודתו של ביאנקובסקי

²⁴ העזובה והסחף שמתארת קי קניון בספרה (חשפנו את יריחו, תל אביב תשי"ז) הם לדעתה הסיבה

המרכזית לסחיפת עיקרה של השכבה הכנענית המאוחרת מראש התל, ראו שם, פרק 11.

הממצא התומך

1. הר עיבל

כה הרבה נכתב ונאמר אודות האתר בהר עיבל²⁵, אולם עדיין יש רבים המתייחסים אליו כאל 'מגדל ישראלי דומה למגדל שבגילה', אף על פי שאין כל דמיון ביניהם²⁶. המבקשים לדבוק בהשקפה אשר שוללת את אמינותו ההיסטורית של המקרא מתקשים להשלים עם אתר פולחני ישראלי בהר עיבל או כפי שניסח זאת אחד ממלומדי האסכולה התל אביבית: "איך אפשר להסביר אתר מסוף המאה הי"ג לפני הספירה על פי טקסט שנכתב במאה השביעית?"²⁷ שהרי הר עיבל מופיע במרכזו של ספר דברים אשר האסכולה הוולהאוזנית קבעה את חיבורו לימי יאשיהו במאה השביעית לפנה"ס, בעוד הממצא באתר תואם לראשית ההתנחלות בסוף המאה ה-13 לפנה"ס

²⁵ א' זרטל, 'שמונה עונות חפירה באתר הר עיבל', קדמוניות, כג, 89-90 (תשי"ן), עמ' 42; הני"ל, 'בארץ הפרזי והרפאים', נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה, ירושלים 1990, עמ' 74-81; והדו"ח הראשוני שנתפרסם בכתב העת: 'An Early Iron Age Cultic Site on Mt. Ebal: Excavations 1982-1987, A Preliminary Report', *Tel-Aviv*, 13-14 (1986-1987), pp. 105-191. הריצוף העליון מופיע בבירור בדוח המדעי שנתפרסם ב-*Tel-Aviv* בעמ' 114, ובפרט בשרטוט 8, עמ' 118. תיאור החרפושויות נמצא בעמ' 166-172. תיאור העצמות נמצא בעמ' 173-189. עצמות היחמורים היו הפתעה גדולה, לתומכי המקרא כמקור היסטורי מהימן ולמכחישיו כאחד, אולם ממצאים כאלה נראים אותנטיים. היחמור כבהמה טהורה, נזכר באופן מיוחד בדברים יד ה', כשני פרקים לאחר הזכרתם של גריזים ועיבל (יא כט-ל). אמנם בתורה מוזכרים רק קרבנות של פרים, אילים, כבשים ועזים. אבל ראוי לציין שלא מצאנו **איסור** על קרבן של יחמור ודומיו.

²⁶ A. Kempinski and A. Zertal, *BAR* 12 (1986), pp.42-53

²⁷ ראו גם נאמן (לעיל הערה 3) עמ' 293.

על כן, רצוי לחזור על עיקרי הדברים: המבנה המרכזי במתחם עיבל הוא מבנה מלבני גדול, 7×9 מ', בעל ריצוף עליון,²⁸ והכניסה היחידה אל ראשו היא דרך כבש יחיד שעולה מדרום-מערב. כבש משני מוביל אל קיר היסוד, אשר סובב את המבנה המרכזי משלושה צדדים. המבנה פורש על ידי זרטל כמזבח עולה ישראלי בעיקר מנימוקים ארכיטקטוניים, ועל סמך כלל הממצא שמסביב. בתוך מסגרת האבנים השלמה נמצא מילוי אפר וסיד, ובתוכו נמצאו כ-1,000 עצמות שרופות של זכרים צעירים, כולם מבהמות טהורות על פי התורה.²⁹ בדיוק מתחת למרכז המזבח נמצאה במה קטנה ועגולה על גבי הסלע, בה שרידי קרבנות שהוקרבו בשלב הראשון. מסביב נמצאו עשרות מתקנים ובתוכם אחד משלושה דברים: כלי מנחה המונחים באתרם, אפר, או אבן חלקה המתאימה למתקני שחיטה. לא נמצאו במקום צלמיות, עצמות חזירים או מאפיין אחר של אתרי הפולחן הכנעניים הידועים. כל אלה יוצרים התאמה כמעט מוחלטת לתורת ישראל³⁰, לחוקי הקרבנות הכלולים בה ולתיאורי המזבח בתורה (שמות כז), אצל גדעון (שופטים ו כ-ח), ביחזקאל (מג) ובמקורות חז"ל.

נוסף על אלה נמצאו בעיבל בתוך המילוי, שתי חרפושיות מצריות שמרמזות על קשר עם מצרים, ותואמות את ימי רעמסס השני, בערך מהמחצית השנייה של המאה השלוש עשרה לפסה"נ.³¹ לפנינו, לראשונה, גם תיארוך ברור של ההתנחלות הישראלית בארץ כנען, שבא מחפירה מדעית בהקשר קירמי וארכיטקטוני, בהתאמה לפרשיות מספר דברים ומספר יהושע.

2. אתרי ההתנחלות בהר

²⁸ הריצוף העליון מופיע בבירור בדוח המדעי שנתפרסם ב-Tel-Aviv (לעיל הערה 25) בעמ' 114 בפרט בסרטוט 8, 118.

²⁹ ע"מ 173-189 בדוח שהתפרסם ב-Tel-Aviv (ראו לעיל הערה 25)

³⁰ ראו מאמרי, 'המבנה בהר עיבל וזיהויו כמזבח', ז' ארליך (עורך), לפני אפרים, בנימין ומנשה, עפרה תשמ"ה, עמ' 137-163.

³¹ ע"מ 166-172 בדוח שהתפרסם ב-Tel-Aviv (ראו לעיל הערה 25)

התמונה העולה מהסקרים המפורטים של תחומי מנשה ואפרים בהר המרכזי.³² מאשרת את הידוע מכבר על אוכלוסייה פשוטה מאוד בתרבותה החומרית, שבסמוך לחורבן הערים הכנעניות של הברונזה המאוחרת הקימה יישובים קטנים ומפורזים ובהם 'בתי ארבעה המרחבים', בהר המרכזי, בהר יהודה ובגליל. סקר הר מנשה גם הוא מעניק לתופעה זו כיוון התפשטות ברור: ממזרח למערב, ומן המרכז דרומה וצפונה. תהליך ההתנחלות התחיל בעמקים המזרחיים³³ ומשם התפשט לאזור שכם, כאשר בהר עיבל התקיים במשך תקופה קצרה מרכז פולחני ובו המזבח. בדורות הבאים עבר המרכז הפולחני לשילה ואחר-כך לירושלים. תהליך זה התרחש בשני שלבים: תחילה כוסה האתר בעיבל וניטש (ובניסוח אחר: נגז),³⁴ וקם המרכז בשילה.³⁵ שילה חרבה במחצית המאה האחת עשרה לפסה"נ, ואחר כך קם המרכז בירושלים במאה העשירית לפסה"נ. תמונה זו

³² לפרטי סקר הר אפרים בראשותו של יי פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל-אביב 1986; א' זרטל (לעיל, הערה 4), א, ב.

³³ פינקלשטיין שם עמ' 275-284 ועמ' 304-321. מנסה לבסס את תאוריית מאנדנהול-גוטוולד בגרסה קצת שונה, אולם המפות שהוא עצמו מציג בעקבות הסקר (עמ' 295, 298) והממצאים החד-משמעיים של סקר מנשה בעמקים המזרחיים, מורים שתהליך ההתנחלות החל ממזרח למערב ואחר כך המשיך מהמרכז צפונה ודרומה. ממצא זה סותר את האסכולה הסוציולוגית ואת ההתייחסות להר כאל אזור ספר. אילו היו הדברים נכונים, לא היינו מוצאים יישובי התנחלות בבקעת הירדן ובעמקים המזרחיים, ובוודאי לא בשלךב הקדום של התהליך.

³⁴ החצרות והמתקנים הפולחניים בעיבל כוסו באבנים במתכוון בצורה מסודרת, ולפיכך גם נמצאו כמו שהיו בשעת העזיבה. זו עדות נוספת על היות המקום מקודש, כי גניזה היא פעולה מכוונת האופיינית לספרים, לכלים או למקומות שמייחסים להם קדושה. גניזת הר עיבל עם הקמת המרכז בשילה היא רבת משמעות.

³⁵ פינקלשטיין (לעיל הערה 8) עמ' 291, קובע שהר עיבל קודם לשילה, מבחינה הקרמיקה של תקופת ההתנחלות, אולם יש חולקים על קביעה זו.

הולמת באופן מדויק למדי את התיאור המקראי, בהבדלים אחדים, שכולם ניתנים להסבר.

יש לציין כי באחד מאתרי ההתנחלות הנידחים ביותר במערב השומרון, בעיזבת צרטה³⁶ מול תל אפק נמצא חרס ובו תרגיל כתיבה של אלף-בית עברי, הקדום ביותר שידוע לנו, ככל הנראה מן המאה האחת עשרה לפסה"נ, יותר מ-100 שנה לפני לוח גזר לפי התיארוך המקובל. ממצא זה עולה בקנה אחד עם עדות המקרא על ידיעת הכתיבה בישראל מאותה תקופה ממש: 'וילכד [גדעון] נער מאנשי סכות וישאלהו, ויכתב אליו את שרי סכות ואת זקניה, שבעים ושבעה איש' (שופטים ח יד). לפנינו שני עדים מן הפריפריה, אחד מקראי והאחר ארכאולוגי, שעל פיהם ידיעת הכתיבה נפוצה הייתה בקרב בני ישראל³⁷ גם בקרב העם הפשוט, בניגוד לכל עמי הקדם, ובהתאמה לכתוב בספר דברים: 'ושנתם לבניך ודברת בם [...] וקשרתם לאות על ירך [...] וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך' (ו ז-ט; יא יט-כ).

3. חצור

חשיבות מיוחדת במינה נודעת לחפירות המחודשות בתל חצור, בראשותו של פרופ' אמנון בן תור מהאוניברסיטה העברית בירושלים.³⁸ משלחת זו שמה לה

³⁶ י' פינקלשטיין, 'חפירות עיזבת-צרטה וההתנחלות הישראלית בהר', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב תשמ"ג. מ' כוכבי וא' דמסקי, 'אלפבית בכתב פרוטו-כנעני מעיזבת צארטה', קדמוניות, יא (תשל"ח), עמ' 61-67; מ' כוכבי, 'אוסטרקון מתקופת השופטים מעזבת צרטה' ספר בר אילן יד-טו, תשל"ז, עמ' 30-44; א' דמסקי, 'סדר הא"ב הפרוטו-כנעני מתקופת השופטים ומשמעותו לתולדות האלפבית', ספר בר-אילן שם, עמ' 45-57.

³⁷ וכבר ציין זאת אולברייט, מתקופת האבן ועד הנצרות (לעיל, הערה 4), עמ' 151.

³⁸ א' בן תור, 'החפירות המחודשות בתל חצור', קדמוניות, 111 (תשנ"ו), וכן הנ"ל, 'חפירות חצור לזכר יגאל ידין – מטרות ותוצאות ראשוניות', ארץ ישראל, כה (תשנ"ו), עמ' 67-81;

A. Ben Tor and D. Ben Ami, Hazor and the Archaeology of the Tenth Century B.C.E.

I.E.J. 48 1998 pp. 1-37,

למטרה מפורשת לבחון מחדש את מסקנותיו של יגאל ידן, אשר עמד בראש החפירה הגדולה של שנות החמישים, דווקא משום שאלה הותקפו על ידי פרופ' יוחנן אהרוני וביתר חריפות בידי פרופ' ישראל פינקלשטיין מאוניברסיטת תל-אביב ששלל את 'ממצאי שלמה' (עפ"י ידן), וייחס את הכול לאחאב במאה התשיעית. חשוב על כן להביא שלוש ממסקנותיו העיקריות של א' בן תור:

א. נמצא אישור חד-משמעי לייחוס העיר הישראלית הראשונה בחצור למאה ה' לפני הספירה. לעניין זה משנה חשיבות נוכח התיאוריות שהועלו בשנים האחרונות בספרות המקצועית, המטילות ספק בעצם קיומה של ה'ממלכה המאוחדת' (ימי דוד ושלמה), ומתארות את השרידים שיוחסו למאה ה' כדלים וחסרי חשיבות.³⁹

במילים אחרות, התחזקה תאוריה של יגאל ידן⁴⁰ על שערי שלמה בחצור ובגזר על פי תכנית תואמת, ובהתאם לכתוב במקרא על מפעלי הבנייה הגדולים של שלמה: 'וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא, ואת חומת ירושלים ואת חצור ואת מגדו ואת גזר' (מלכים א, ט טו). הוויכוח על מגידו עודנו נמשך, ויש שם בעיה, אך ביחס לחצור, התפישה אשר שללה את הערך ההיסטורי של המקרא בנקודה חשובה, הופרכה בחפירה מדעית שנועדה לשם כך וזאת בשלושה שטחי חפירה, בשני מכלולים קרמיים מובהקים ובמאפייני בנייה שמתאימים לחומת הסוגרים ולשער ששת התאים מחד גיסא, ולמאה העשירית לפסה"נ מאידך גיסא.

ב. נתברר כי בכל מקום שבו העמיקו החפירות עד השכבה האחרונה של תקופת הברונזה המאוחרת, חרבה חצור הכנענית בשרפה אדירה, כפי שמעידות

Hazor and the Chronology of Northern: A Reply to Israel Finkelstein, *BASOR* 317, 2000

pp. 9-15

³⁹ הציטוטים מתוך א' בן תור, חפירות, שם, עמ' 10, 16-18.

⁴⁰ י' ידן, 'חצור, גזר ומגידו בימי שלמה', א' מלמט (עורך), בימי בית ראשון, ירושלים תשכ"ב,

עמ' 66-109. וראו מה שכתב ד' אוסישקין נגדו לעניין מגידו

מפולות ושכבות אפר עבה. תמונת חורבן זו משתלבת היטב בתיאור סופה של חצור המובא בספר יהושע (יא י-ג).

אכן חצור הגדולה מתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת, שעמדה בקשרי מכתבים עם מארי, ומאוחר יותר גם עם מצרים, ועם מארי, היתה 'לפנים ראש כל הממלכות האלה' כדיוקה של ההגדרה המקראית (יהושע יא י).⁴¹

ג. א' בן תור כותב: "במהלך החפירות המחודשות גילתה משלחתנו כמה שברי פסלים, רובם מתקופת הברונזה המאוחרת [...] כל אלה נתגלו בשכבת החורבן של הארמון [...] פסלים אלה הושחתו במכוון בעת העתיקה, ובמיוחד ניכרת ההשחתה בראשיהם של הפסלים ובידיהם [...] בין הפסלים שהושחתו כנראה בעת כיבושה של העיר יש גם פסלים כנעניים וגם פסלים מצריים. עובדה זו מרמזת, כפי הנראה, כי אין לייחס את מעשה הכיבוש לכנענים או למצרים [...] דומה אפוא, שרק שבטי ישראל המתנחלים יכלו להיות אחראיים לכיבושה של חצור ולחורבנה", (קדמוניות 111, הערה 18).

יש להוסיף, כי מסקנה זו איננה רק ארכאולוגית-היסטורית, שכן יש לה משמעות תרבותית-רוחנית ברורה. מחריבי חצור השחיתו באופן מכוון פסלים מצריים וכנעניים, ובכך יש לפנינו עדות ארכאולוגית מרשימה ל**קדמות הופעתה של תורת ישראל**, שעיקר העיקרים בה מאז עשרת הדיברות היה המלחמה חסרת הפשרות נגד הפסלים ועבודת אלילים, ובפרט במלחמה נגד עמי כנען ותועבותיהם (שמות כ ב-ו, כג כ-לג, לד יא-יז; ויקרא יח כ; במדבר לג נ-נו; דברים ד פסוקים יג, יח, כז, כט-לב). יתר על כן, העדות המקראית מספר שופטים ומתקופת המלוכה מראה שבני ישראל לא פעלו כך בהמשך הדורות ולפיכך השחתה כזו מתאימה באופן מובהק רק לשלב הראשון של הכניסה לארץ כנען.

4. אסטילת ישראל: מצבת מרנפתח

הקטע המפורסם והקדום ביותר שנזכר בו השם ישראל, בסימול אתני ברור של עם, נמצא באסטילה פרעונית. מעניין כי גם במקרא, הראשון שקרא לבני ישראל

⁴¹ יי ידין יחצור: ראש כל ממלכות האלה, תל אביב תשלי"ה, פרק ראשון, על 'ניתוח פסלים' עמ' 94, 102; על שערי שלמה, גם בגור ובמגידו פרקים שנים עשר-ארבעה עשר.

'עם' היה פרעה: 'הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. הבה נתחכמה לו פן ירבה' (שמות א ט-י). בשני המקומות בולט החשש מפני ישראל שזרעם מתרבה באופן מסוכן, אלא שמרנפתח מתייהר (כמו רבים משונאי ישראל בכל הזמנים) שכבר עלה בידי 'לפתור את הבעיה'. מדמותו המקראית של פרעה עולה שגם הוא שאף בדיוק למטרה זו: השמדת זרע בני ישראל. ההבדל הגדול הוא שבתורה מדובר על בני ישראל שעדיין במצרים ואילו בזמנו של מרנפתח בני ישראל ישבו בכנען. בכל זאת מפליא הדמיון במוטיבים: כל שאר אויבי מצרים מוכנעים, ואילו לישראל אין זרע.

אחד מתלמידי הציע ניתוח ספרותי כיאסטי של קטע זה במצבת מרנפתח⁴² וממנו עולה פתרון ברור ויפה לשאלה, האם בני ישראל כבר נאחזו אז בארץ כנען כולה, או ישבו באזור מצומצם. הפתיחה והסיום מתקשרים בבירור למרחב שמקיף את מצרים: 'תשע הקשתות', דהיינו כל הארצות. אחר כך אנחנו פוגשים ארצות: מלוב ומחת ועד חורו. בהמשך מוזכרת כנען וכנגדה בסיום ישראל, ובאמצע הזכרו ערי המדינה אשקלון, גזר וינועם.

ההקבלה המתבקשת בין ישראל, עדיין כעם, לבין כנען כארץ, מבהירה יפה את מבנה הקטע ומסבירה בבהירות את מצבם של ישראל בארץ כנען - גורם אתני חזק המקביל לארץ כנען, נאחז בכנען, אך עדיין לא בנה לו ערים, כלומר, בשלב הראשון של הכיבוש וההתנחלות.

⁴² ראו אולברייט, *BASOR* 78 (1939), וכנגדו, ניתוחו של נ' נאמן, 'פרשת כיבוש הארץ בספר יהושע ובמציאיות ההיסטורית', נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה, ירושלים 1990, עמ' 310-312. בהסתמכו על התרגומים והניתוחים הספרותיים המעודכנים של כתובת מרנפתח (שם, הערות 103-100), נ' נאמן מדגיש את המבנה הספרותי הסגור שיוצר הקבלה ברורה בין הפתיחה לסיום, אולם מתעלם מההקבלה המתבקשת מכך בין כנען (ארץ) לבין ישראל (עם). הקבלה זו הייתה עשויה לפתור בפשטות את ספקותיו בהמשך. מאמציו לגמד את המשמעות של הזכרת ישראל במצבת מרנפתח הם מוזרים, וכנראה מעידים על השקפתו הבסיסית, ששום ממצא לא יכול לשנותה.

סיכום חלק א'

בעקבות מסקנות כאלה מותר לקבוע כי התיאור המקראי של כיבוש הארץ והתנחלות בני ישראל בה, קיבל חיזוק ואישוש במחקר הארכאולוגי של ארץ ישראל בדור האחרון בשלוש נקודות מכריעות: תהליך ההתנחלות שהתחיל מהעמקים המזרחיים, הר עיבל ותל חצור. זאת בנוסף לשלוש עובדות שידועות זה מכבר: יישובי ההר הישראליים מהמאה השתים עשרה לפנה"ס, המרכז הגדול בשיל'ה, המאוחר לעיבל ומצבת מרנפתח.

לעומת זאת, בשאלת יריחו אין הוכחה מכרעת לכאן או לכאן. בניגוד למקובל במחקר, יש כלים מתקופת הברונזה המאוחרת, ומסתבר, שחומות הברונזה התיכונה המשיכו לתפקד גם בתקופת הברונזה המאוחרת. בחירבת א-תל יש, לדעתי, טעות בזיהוי העי ויש זיהוי אחר ומתאים בח'רבת מרג'מה. לכל אלה יש להוסיף את התמונה התרבותית, שכוללת ידיעת כתיבה עממית, השחתת פסלים מכוונת בחצור, היעדר מוחלט של צלמיות בעיבל, והתאמה ניכרת לחוקי הפולחן שבתורה ובהלכה הקדומה.

"מה עוד תבקשי מאיתנו מכורה?".

ספר יהושע ושופטים א: מחקר ההתנחלות המקובל

מן המפורסמות במחקר המקרא במובנו ההיסטורי, שהמקרא מציג שני תיאורים שונים של הכיבוש וההתנחלות: התיאור האחד, מופיע בספר יהושע והוא מתאר 'כיבוש אחיד' של הארץ בהנהגת יהושע. התיאור האחר, העולה מפרק א בספר שופטים, מציג תהליך ארוך של התנחלות שבטית, שקטה והדרגתית ללא כיבוש ואולי אף ללא הנהגה מרכזית, שבמהלכו מתרחשות התנגשויות מקומיות בעלות אופי שבטי.⁴³ אחת האסכולות בחקר המקרא ההסטורי תמכה ברעיון הכיבוש

⁴³ לסיכום הדעות ראו: יי פינקלשטיין (לעיל, הערה 15), עמי 269-284; ני נאמן (לעיל, הערה 20),

עמי 284-347; א' זרטל, 'בארץ הפרזי והרפאים', (לעיל, הערה 13), עמי 100-53.

האחיד', מאז נוט(Noth), דרך אולברייט ועד ידן ובנימין מזר. אסכולה אחרת תמכה ברעיון ה'חדירה השטקה' ובתהליך הארוך של ההתנחלות, מאז מ' אלט ועד אהרוני ולאחרונה זרטל.⁴⁴

ספר יהושע ושופטים א: הצגת פרשנות חלופית

ברצוני לחלוק על הנחת היסוד שלפיה מופיעים במקרא שני תיאורים שונים של כיבוש הארץ וההתנחלות. כמו בנושאים אחרים, גם בעניין הכיבוש וההתנחלות מוצגות במקרא נקודות מבט שונות, אך עם זאת אין כל סתירה או ניגוד בין ספר יהושע לבין שופטים א. שניהם שייכים לדעתי לתיאור היסטורי אחד (ההבדלים הניכרים יותר בין ספרי בראשית ודברים לבין ספר יהושע, גם הם מבטאים לדעתי רק נקודות מבט שונות).

לדעתי, ספר יהושע אינו מציג תיאור של 'כיבוש אחיד' אלא של שתי מלחמות הנערכות מול שתי קואליציות של מלכי כנען: ברית מלכי הדרום שנתגבשה בעקבות הכניעה של הגבעונים (יהושע, פרק י), וברית מלכי הצפון בהנהגת יבין מלך חצור, 'כי חצור לפנים היא ראש כל הממלכות האלה' (שם, יא י).

בתום שתי המלחמות האלה מול צבאות מלכי כנען שהתכנסו סביב לגבעון (י ה-ו) וליד מי מרום (יא ד-ה) חזרו בני ישראל 'אל המחנה הגלגלה' (י טו, י מג, יד ו). על אף התיאורים הכוללים המפליגים בסוף פרק יא ועל אף רשימת מלכי כנען המנוצחים שבפרק יב, לא מתואר כאן צבא שכובש שטח ונשאר בו כדי להגן עליו, אלא מתוארות פשיטות עומק מוצלחות.⁴⁵ פשיטות אלה, הסתיימו בניצחון מוחלט על צבאות כנען ועל מלכיהם, מיגרו כל כוח אפשרי שעלול היה לאיים על בני ישראל בהמשך הדרך, אך לא יצרו כיבוש. בני ישראל חזרו לגלגל, ומשם החל, בהדרגה ובמשך זמן ארוך תהליך ההתנחלות.

⁴⁴ זרטל, ארץ הפרזי (לעיל הערה 25) עמ' 71-100.

⁴⁵ כך סבר גם יי ידן, ראו מאמרו 'אספקטים צבאיים וארכאולוגיים בתיאור כיבוש הארץ בספר יהושע', עיונים בספר יהושע, תשי"ד, עמ' 71-100.

אמנם, יש לכאורה פסוקים אחדים בספר יהושע שסותרים תפיסה זאת: הפסוקים המכלילים כגון 'ויקח יהושע את כל הארץ הזאת' (יט טז-כג), רשימת 31 מלכי כנען המזכירים (יב ט-כד) והסיכום הנפלא בסוף רשימות הערים:

ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וירשוה וישבו בה. וינח ה' להם מסביב ככל אשר נשבע לאבותם, לא עמד איש בפניהם מכל א'ביהם נתן ה' בידם. לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית ישראל, הכל בא (כא מא-מג).

אולם פסוקים אלה עומדים בסתירה בולטת לכתוב בספר יהושע עצמו, במקומות אחרים: 'ויהושע זקן בא בימים, ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים, והארץ נשארה הרבה מאוד לרשתה' (יג א-ו); 'ולא הורישו בני ישראל' (יג יג); כמו כן ראו טו סג, טז י, יז יב-יג, יט מז), הדומים לפסוקים המופיעים בשופטים א (כא, כז-כח, כט, ל, לא-לב, לג-לד). הדיון של יהושע עם כלב ועם בני יהודה על הורשת הענקים בעתיד בהר חברון ('אולי ה' אותי והורשתים', יד יב), סותר את הורשתם בידי יהושע לאחר מלחמת הצפון (יא כא-כב). הדיון עם בני יוסף על גבולות היכולת בהווה ועל תהליך ההתחזקות בעתיד, משקף לחלוטין את התהליך הארוך, ולפיכך הכתוב ביהושע (יז יד-יח) תואם לגמרי את רוח ההתנחלות ההדרגתית ואת הכתוב בשופטים א כז-כח, [ההשלמות והפירוש שלי] :

ויאמרו בני יוסף, לא ימצא לנו ההר [= לא יספיק לנו], ורכב ברזל בכל הכנעני הישב בארץ העמק, לאשר בבית שאן ובנותיה ולאשר בעמק יזרעאל. ויאמר יהושע אל בית יוסף [...] עם רב אתה וכח גדול לך, לא יהיה לך גורל אחד. כי הר יהיה לך, כי יער הוא ובראתו והיה לך ת'צאתיו. כי תוריש את [אחרי זמן כשתתחזק] כי רכב ברזל לו, כי חזק הוא [ולכן לא תוכל להורישו כעת].⁴⁶

אמנם אפשר גם לומר, שישנן שתי מסורות כיבוש והתנחלות בתוך ספר יהושע עצמו, אך אין כל ראיה לכך, ואין כל הכרח של סתירה פרשנית, שיוביל לכך. אנו,

⁴⁶ ההשלמות הן פרשנות שלי על פי העיקרון המסורתי של 'מקרא קצר', והן מבהירות לגמרי פסוקים קשים אלה שכל כך הרבה קולמוסים נשתברו עליהם.

בוגרי עצמאות ישראל ובוגרי ששת הימים חשנו היטב על בשרנו את ה'סתירה' הזאת בין ניצחון מהמם, תחושות של גאולה ושחרור, ארץ ישראל השלמה, ירושלים והר הבית קץ המלחמות והשלום שבפתח לבין המציאות הטופחת על פנינו פעם אחר פעם. מצד כל האידאולוגיות והתנועות ומצד כל זרמי הדת, בעקבות הניצחון הגדול בששת הימים, נשמעו קולות כאלה של התגשמות כל החלומות, אשר ביטאו באמת את התודעה והתחושות באותה עת. לא היה זה כזב ואף לא אשליה, אלא הבזק היסטורי של פסגת חלומות רגעית. אחר כך, תוך זמן קצר או ארוך התגלעו והופיעו הסדקים, הצרות והבעיות.

בימי קדם באה ההתפכחות לנוכח המציאות בצורה קשה יותר, מפני שלא היה ברשותם צבא, שהיה בכוחו להחזיק בשטח נרחב כשטח כבוש. עם חלוף הים הפשיטות והניצחונות הגדולים, מצאו בני ישראל את עצמם חסרי כוח מול 'רכב הברזל' של הכנענים בעמק, במרחבי בית שאן, יזרעאל, מגידו ותענך, ולא היה בכלל באפשרותם להמשיך במלחמות כיבוש כלשהן. אמנם קואליציה כנענית (כפי שאנו מכירים גם ממסעות המלחמה המצריים למשל, זו שהתייצבה מול תחותימס השלישי), לא התארגנה שוב מול בני ישראל עד ימי סיסרא, כך שההתנחלות באזורי ההר יכולה הייתה להתנהל בתהליך שקט והדרגתי; אך עם זאת התפורר גם הכוח הראשוני של כלל השבטים באופן שכל שבט פנה לנחלתו. יהושע לא יכול היה לכבוש את הארץ ולהחזיק בה לטווח ארוך. אולם במשך זמן קצר יחסית⁴⁷ לא התייצב שום כוח מולו, די היה בניצחון זה כדי להמשיך בתהליך ההתנחלות במשך עשרות רבות של שנים בלי הפרעה משמעותית, לפחות באזורי ההר.

הוכחה נאה לפרשנות זו של ספר יהושע היא הפסוק שמזכיר את שרפת חצור: 'רק כל הערים העמדות על תלם לא שרפם ישראל, זולתי את חצור לבדה שרף יהושע' (יא ג). לפי הכתוב הזה **לא כבש יהושע ולא שרף** ערי מדינה כנעניות לא בלכיש ולא בשום תל אחר, זולתי חצור ולפניה העי ויריחו. את שאר מלכי כנען ניצח יהושע בשדה הקרב, אך לא החריב ולא שרף את הערים 'העמדות על תלם'.

⁴⁷על פי דברי קלב בן יפונה מדובר בשבע שנים של ניצחונות צבאיים בנוסף ל-38 שנה שהלכו במדבר, מפני שהוא מציין שחלפו 45 שנה מאז צאת המשלחת לרגל את הארץ מקדש ברנע,

בשנה השניה ליציאת מצרים.

בתיאורי המלחמה שבפרק י' אנו קוראים, לדעתי בטעות, על החרבת ערי מלוכה כנעניות בשרשרת: מקדה-לבנה-לכיש-(גזר)-עגלון-חברון-דביר. אולם כל האירועים הללו התרחשו על פי הכתוב **ביומיים או בשלושה** (י', לב, לה) — '**פעם אחת**' (י' מב), **וללא שריפת ערים**. הביטויים 'לכידה' ו'החרמה' מתאימים לצבאות, ומכאן פירושם של כתובים אלה הוא לדעתי, ניצחון צבאי על צבאות הערים האלה ועל מלכיהם בראשם, **בשדה המערכה** שהתנהלה כנראה מעמק איילון ועד מקדה (י' - טז).⁴⁸ יהושע לא כבש את הערים אלא ניצח את מלכי הערים בשדה הקרב. ניצחון זה מתואר בדרך של הפלגה, כנפילת הערים עצמן.

אם כעדות הכתובים שרף יהושע רק את יריחו, את העי ואת חצור — מי שרף והחריב את לכיש הכנענית ואת שאר ערי המדינה, בסוף המאה השלוש עשרה ובתחילת המאה השתים עשרה לפנה"ס? לדעתי היו אלה בני ישראל לאחר זמנו של יהושע, ואולי בפרט בני יהודה (שופטים א ג-כא). אפשר להביא לכך ראיה מעניינת: שתי החרפושיות בעיבל תואמות לימי רעמסס השני⁴⁹, בעוד שבשכבת החורבן של לכיש נמצא חקוק שמו של רעמסס השלישי. ההבדל של דור אחד מתאים בדיוק להבדל בין דור יהושע, לבין ראשית ימי 'השופטים', שהם דור ההתנחלות הנרחבת⁵⁰.

⁴⁸ בכך נפתרת הבעיה שהציג במאמרו י' אפעל, 'מערכת גבעון ובעיית מסע יהושע לדרום הארץ', בתוך היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא, עמ' 79-90, מבלי לבטל את יהושע י, בחלקו השני.

⁴⁹ ראו לעיל, הערה 30, p. 166 . Tel Aviv 13-14

⁵⁰ בכך נפתרות השאלות שהותיר בספק בן תור, חפירות (לעיל הערה 38), עמ' 16-18. אף קושיותיו העיקריות של נאמן (לעיל, הערה 3), עמ' 289-290, הופכות לראיות מחזקות.

סיכום

הסתירה בין ספר יהושע לבין שופטים א **מדומה**. אין לפנינו תיאור של 'כיבוש אחיד', אלא של פשיטות צבאיות מוצלחות, מהבסיס בגלגל ששברו את כוחן של הקואליציות הכנעניות. אחר כך מן הגלגל -- שם המציין לדעתי את צורת המחנה המוקף קיר מתחם נמוך⁵¹ התחיל להתפתח תהליך ההתנחלות הממושך. פירוש מקראי זה עולה בהחלט בקנה אחד עם התמונה המתקבלת מן הממצאים הארכיאולוגיים.

1

⁵¹ לפיכך יכלו להיות כמה מקומות שנקראו 'גלגלי' — דברים יא ל (מול עיבל), יהושע ד יט (בקצה מזרח יריחו); יהושע טו ז (נוכח למעלה אדומים); שמואל א, יג ח (באזור מכמש); מלכים ב, ב א (בהר?!).